

ukazuje, že patriarchát je s to reprodukovat se z generace na generaci a ženy uvádět do podřízeného postavení tím, že vytváří umělé a předstírané formy emancipace. Věc je tudíž prostá: dokud bude existovat patriarchát, bude existovat feminismus. Hlavním problémem, před kterým feminismus v 21. století stojí, však je přijít se schůdnou, realistickou a ucelenou „třetí vlnou“, schopnou objasnit měnící se povahu vztahů mezi gendery a rozbití mýtus postfeminismu.

Doporučená literatura

- Beasley, C., *What is Feminism* (London: Sage, 1999). Užitečný rozbor a výklad podstaty feminismu, přihlížející i k moderním posunům v rámci feministické teorie.
- Bryson, V. (spolueditor Campling, J.), *Feminist Political Thought: An Introduction* (Basingstoke: Macmillan, 2003). Zevrubný a čtivý úvod do vývoje feministických teorií a do jejich rozmanitých podob.
- Coole, D., *Women in Political Theory: From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*, 2. vyd. (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1993). Úchvatné vylíčení postojů k ženám v západním politickém myšlení, ukazující různé podoby, jakých misogynie nabyla.
- Elshtain, J. B., *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought* (Oxford: Martin Robertson, 1981). Kritická analýza veřejného a soukromého v teoriích nejvýznamnějších západních myslitelů, podaná z feministického pohledu.
- Freedman, J., *Feminism* (Buckingham a Philadelphia, PA: Open University Press, 2001). Srozumitelné, krátké a do přítomnosti dovedené uvedení do některých nejdůležitějších diskusí probíhajících v teorii i praxi feminismu.
- Schneir, M., *The Vintage Book of Feminism: The Essential Writings of the Contemporary Women's Movement* (London: Vintage, 1995). Užitečné a komplexní sebrání statisticky nejvýznamnějších současných teoretiček feminismu.
- Squires, J., *Gender in Political Theory* (Cambridge a Malden, MA: Polity Press, 1999). Myšlenkově bohaté a tematicky široce pojaté vylíčení hlavních problémových okruhů politické teorie feminismu.

KAPITOLA 9

EKOLOGISMUS

Vznik a vývoj – Návrat k přírodě – hlavní témata – Příroda a politika – Ekologismus v 21. století

Vznik a vývoj

Slovo „ekologie“ poprvé použil v roce 1866 německý zoolog Ernst Haeckel. Je odvozeno z řeckého „oikos“, které znamená domácnost nebo dům, a Haeckel jím chtěl označit „výzkum celkových vztahů živočicha k jeho organickému i neorganickému prostředí“. Od počátku 20. století se ekologie uznávala za jednu ze součástí biologie, která studuje vztahy mezi živými organismy a jejich prostředím. Postupně se ze slova ekologie však stal termín politický: bylo to způsobeno tím, že zejména od 60. let ho uživala narůstající hnutí „zelených“. Přesto je označení této „nové“ ideologie obklopeno řadou nejasností.

Slovo „zelený“ se uživalo od 50. let. Mělo naznačit sympatie pro téma či projekty týkající se životního prostředí. Počínaje 70. lety ho postupně převzaly politické strany, které se začaly na tuto problematiku zaměřovat a jejichž počet se neustále zvyšoval. První takovou stranou byli němečtí Zelení (*die Grünen*). Nástup „zelených“ politických stran ovšem znamenal, že slovo „zelený“ se už nespojovalo jen se zásadami širších environmentalistických hnutí, ale také s konkrétními myšlenkami a politikami těchto politických stran. „Environmentalismus“, slovo užívané rovněž od 50. let, označuje ideje a teorie, pro které je příznačný zejména názor, že lidský život lze pochopit jedině v kontextu světa přírody. V tomto smyslu tedy označuje spíše širokou škálu vědeckých, náboženských, ekonomických a politických názorů, než nějaký specifický soubor politických opatření, například těch, která prosazují současná hnutí „zelených“. Slovo „environmentalismus“ má však tu nevýhodu, že se jím občas označuje určitý umírněný či reformistický přístup k životnímu prostředí, který sice reaguje na ekologické krize, avšak nijak zásadně nezpochybňuje běžné představy o světě přírody. Předností „ekologismu“ je, že zdůrazňováním ústředního významu ekologie upozorňuje na určitý přístup k politickému myšlení, který se od běžných přístupů kvalitativně liší. Tím, že volá po radikální sociopolitické změně a po tom, aby byl od základu znovu promyšlen vztah mezi lidmi a světem přírody, se ekologismus změnil ve svébytnou politickou ideologii.

Třebaže moderní environmentalistická či „zelená“ politika se objevila teprve v 60. letech 20. století, myšlenky týkající se ekologie jsou data mnohem staršího. Mnozí autoři naznačili, že zásady současného ekologismu vděčí za svou existenci jak starověkým pohanským náboženstvím, ve kterých se zdůrazňoval pojem Matky Země, tak východním

náboženstvím jako hinduismu, buddhismu a taoismu. Ekologismus však byl a je do značné míry reakcí na industrializaci. To bylo zřejmé v 19. století, kdy urbanizace a industrializace vyvolávaly silnou nostalgii po životě na venkově, zpodobovaném romanopisci typu Thomase Hardyho a politickými mysliteli typu britského libertariánského socialisty Williama Morrise (1834–1896) a ruského anarchisty Petra Kropotkina (viz str. 197). Tato reakce byla často nejsilnější v zemích, kde industrializace probíhala nejrychleji a nejdramatičtěji. Například Německo se koncem 19. století za zhruba 30 let změnilo v průmyslovou mocnost, schopnou postavit se ekonomické moci Spojeného království a Spojených států. To hluboce otřáslo německou politickou kulturou: výsledkem bylo šíření mýtů o nezkaženosti a důstojnosti rolnického života a vznik mohutného hnutí „zpět k přírodě“ v řadách německé mládeže. Tohoto romantického pastoralismu (od latinského *pastor*, tj. pastýř) využili ve 20. století nacionalisté a fašisté.

Od konce 20. století byl vzestup ekologismu vyvoláván další a stále intenzivnější industrializací a urbanizací. Zájem o životní prostředí ještě vzrostl v důsledku obav, že ekonomický růst ohrožuje přežití lidského rodu i samu planetu, na které lidé žijí. Výrazem těchto obav bylo stále více literárních prací, věnovaných této problematice. Kniha *Tiché jaro* (1962) z pera Rachel Carsonové, kritizující škody, které na přírodě a světu člověka způsobuje narůstající množství pesticidů a jiných chemikálií používaných v zemědělství, se často považuje za první práci, jež upozornila na vyhrocující se ekologickou krizi. K dalším raným dílům, které měly v této oblasti svůj význam, patří Harrimanova práce *Jak přežít* (1971), kniha *Návod na přežití* (1972) z pera E. Goldsmitha a dalších, neoficiální zpráva OSN *Jen jedna Země* (1972) a kniha *Meze růstu* (1972) vzešlá z Římského klubu. Zároveň se objevila nová generace aktivistických nátlakových skupin, například Greenpeace a Přátelé Země, upozorňujících na environmentální problémy, jakými jsou například nebezpečí plynoucí z jaderné energie, znečišťování a vyčerpávání zásob pevných paliv. Spolu s již etablovanými a mnohem většími skupinami jako je například Worldwide Fund for Nature vedly tyto organizace ke vzniku stále mocnějšího environmentalistického hnutí, kterému se začalo dostávat široké publicity. Počínaje 80. lety udržovaly environmentalistickou problematiku na předních místech politické agendy politické strany „zelených“, které dnes existují ve většině průmyslově vyspělých zemích.

Environmentalistická politika nepochybně upozornila na problémy typu znečišťování, konzervace, kyselého deště, skleníkového efektu a globálního oteplování; ekologové však odmítají, že by byli jen další monotematickou lobistickou skupinou. Za prvé, environmentalistické hnutí se zaměřilo na daleko širší škálu problémů. Například němečtí Zelení vedli kampaně související s úlohou žen, obranou, ozbrojením, sociálním státem, nezaměstnaností a nutností vyrovnat se s nacistickou minulostí Německa; přitom se samozřejmě zaměřovali i na užší problémy životního prostředí. Daleko větší význam má však to, že ekologové zformulovali zcela nový soubor pojmů a hodnot, pomocí nichž lze chápat svět a vysvětlovat ho. Ekologismus stojí stranou tradičních politických kréd, jelikož na jeho

počátku je zkoumáním toho, co tato tradiční kréda měla tendenci přehlížet: vzájemných vztahů, které lidi svazují se všemi živými organismy a obecněji s „předivem života“ (Capra, 1996). Proto je obtížné, ne-li nemožné zařadit ekologismus do ustálených politických příhrádek levice a pravice a porozumět mu v perspektivě a pomocí zavedených doktrín a filozofií. Němečtí Zelení to vyjadřují heslem „ani nalevo, ani napravo, ale vpřed“.

Návrat k přírodě – hlavní témata

Ekologové podrobili kritice základní předpoklady, ze kterých vychází běžné politické myšlení. Tradiční doktríny a ideologie jsou „antropocentrické“ – v jejich centru je člověk. Podle ekologů se tak dopouštějí politováníhodného, dokonce směšného omylu: věří totiž, že lidé jsou středem všeho existujícího. David Ehrenfels (1978) to nazval „arogance humanismu“. Například kategorie, pomocí nichž běžné myšlení analyzuje svět, jsou kategorie lidí a skupin: tedy například jednotlivec, společenská třída, gender, národ a lidstvo. Nadto hodnoty, jichž se toto myšlení přidržuje, jsou odrazem potřeb a zájmů lidí, ať již jde o svobodu, spravedlnost, rovnost či řád. Ekologové tvrdí, že tato výlučná starost o lidi překroutila a narušila vztah mezi lidským druhem a jeho přírodním prostředím. Místo aby Zemi a rozmanité druhy, které na ní žijí, lidé respektovali a udržovali, snažili se o to, aby se z nich stali – řečeno slovy Johna Locka (viz str. 53) – „páni a vlastníci přírody“. Podle tohoto názoru přírodu je třeba si „podmanit“, „bojovat“ s ní a „povznášet se“ nad ni.

Ekologismus představuje nový politický styl. Nevychází z pojmu „lidstvo“ či „lidské potřeby“, ale z představy, podle níž příroda je jakousi sítí cenných, avšak křehkých vztahů mezi živými druhy – lidský rod v to počítaje – a přírodním prostředím. Lidstvo už není středem všeho, ale nedílnou součástí přírody. Po lidech se tudíž žádá, aby byli pokorní, chovali se umírněně a ohleduplně a zbavili se ničím nezdůvodněného snu, že věda a technika mohou vyřešit všechny jejich problémy. Aby tuto vizi vyjádřili, ekologové se museli poohlédnout po nových pojmech z říše vědy nebo znovu použít pojmy staré, pocházející z náboženství a mytologie. K hlavním tématům ekologismu patří:

- ekologie,
- holismus,
- udržitelnost,
- environmentální etika,
- seberealizace.

Ekologie

Hlavním principem veškerého „zeleného“ myšlení je ekologie. Ekologie se zabývá studiem organismů v jejich „habitatu“, tj. v jejich přirozeném prostředí. Vznikla jako zvláštní odvětví biologie. Její zrod byl výsledkem

pozvolného uznání, že rostliny i živočichové jsou udržováni samoregulačními přírodními systémy, ekosystémy, tvořenými prvky živými i neživými. Jednoduchým ekosystémem je kupříkladu pole, les, rybník nebo i kaluž. Například sedimenty na dně rybníka obsahují živiny, které umožňují růst mnoha druhů rostlin. Tyto rostliny vytvářejí kyslík a jsou potravou v rybníku žijících ryb a hmyzu. Těla mrtvých rostlin a živočichů se rozkládají; znovu tak vznikají živiny, které se stávají součástí sedimentů. Proces recyklace se tak znovu a znovu opakuje. Všechny ekosystémy směřují k harmonii čili vyváženosti, a to samoregulací. Potrava a jiné zdroje se recyklují a množství živočichů, hmyzu i rostlin se přirozeně přizpůsobuje objemu potravy, která je k dispozici. Tyto ekosystémy však nejsou „uzavřené“ čili zcela při svém udržování nezávislé: každý z nich je v interakci s jinými ekosystémy. Ekosystémem může být dejme tomu jezero; i jezero však potřebuje čerstvou vodu, kterou do něj přivádějí přítoky. Teplo a energii musí získávat ze Slunce. Naopak jezero zase dává vodu a potravu druhům žijícím na jeho březích, tj. i lidem. Svět přírody je tudíž složitou sítí ekosystémů, z nichž největší je globální ekosystém, obvykle zvaný „ekosféra“ či „biosféra“.

Rozvoj ekologie přivodil zásadní změnu našeho chápání světa přírody a místa lidí v něm. Ekologie je v příkrém rozporu s pojetím lidstva jako „pána“ přírody; ukazuje naopak, že každou lidskou pospolitost a fakticky i celý lidský rod udržuje jemná síť vzájemných vztahů, které se dosud přehlížely. Ekologové tvrdí, že lidstvo dnes stojí před možnou ekologickou katastrofou, a to proto, protože ve svém zaslepeném a zběsilém honu za materiálním bohatstvím jednoduše narušilo „vyváženost přírody“, a tak ohrozilo ekosystémy, díky nimž je lidský život možný. K tomu se dospělo mnoha různými cestami. K nim patří exponenciální růst populace, plnění omezených a neobnovitelných zdrojů paliv, jakými jsou uhlí, nafta a zemní plyn, kácení tropických dešťových pralesů, které pomáhají čistit ovzduší Země a regulovat klima, znečišťování řek, jezer, lesů i samotného ovzduší, používání chemických, hormonálních a dalších přísad do potravin i ohrožení biodiverzity, jež je výsledkem mizení tisíců druhů, které jde ruku v ruce s panstvím lidského druhu nad přírodou.

Ekologismus předkládá zásadně jiný pohled na přírodu a místo lidí v ní, který není antropocentrický, ale „ekocentrický“; středem tedy není člověk, ale příroda. „Zelení“ myslitelé čili environmentalisté však aplikovali ekologické myšlenky různě a občas z nich vyvozovali závěry i značně rozdílné. Nejvýznamnější rozdíl v rámci environmentalistického hnutí existuje mezi tím, co norský filozof Arne Naess (1973) nazval „mělká ekologie“ (*shallow ecology*) a „hlubinná ekologie“ (*deep ecology*). „Mělký“ pohled akceptuje učení ekologie, přizpůsobuje ho však lidským potřebám a cílům. Jinak řečeno hlásá, že budeme-li svět přírody chránit a ctít, bude svět přírody život lidí nadále podporovat a udržovat. Tento pohled se projevuje v konkrétním zájmu o takové problémy, jakými jsou kontrola populačního růstu, menší využívání omezených a neobnovitelných zdrojů a snížení znečišťování.

Různé názory na přírodu

► Liberálové spatřují v přírodě zdroj, který má uspokojovat lidské potřeby. Jen zřídka tudíž zpochybňují, že lidé přírodě vládnou. Sama příroda žádnou hodnotu nemá; hodnoty nabývá jediné tehdy, je-li přetvářena lidskou prací nebo je-li využívána k lidským cílům.

► Konzervativci často líčí přírodu jako ohrožující, ba dokonce krutou, významnou se amorálním bojem a tvrdostí, která ovlivňuje i existenci lidí. Na lidi lze pohlížet jako na součást přírody, jako na článek „velkého řetězce bytí“; nadřazenost lidí se však odráží v jejich postavení správců a strážců přírody.

► Socialisté stejně jako liberálové pohlíželi na přírodu jako na pouhý zdroj a tak s ní také zacházeli. V socialismu však existoval i jakýsi romantický či pastorální proud, který vychvaloval krásu, harmoničnost a bohatost přírody, a naplnění člověka spatřoval v blízkosti přírodě.

► Anarchisté ve svém přístupu k přírodě často zdůrazňovali harmonii a růst, které nejsou výsledkem žádné regulace. Příroda je tudíž vzorem jednoduchosti a vyváženosti; lidé by si počínali moudře, kdyby tyto kvality aplikovali i na organizaci společnosti; tomu má sloužit sociální ekologie.

► Fašisté se často přikláněli k jakémusi tajemnému a mystickému vidění přírody, které zdůrazňuje moc instinktů a elementárních životních sil. V přírodě spatřovali něco, co dokáže lidi očistit od jejich dekadentního intelektuáliství. Příroda se vyznačuje brutálním bojem a cyklickou regenerací.

► Feministky obecně považují přírodu za tvořivou a dobrotivou. O ženách se díky jejich plodnosti a schopnosti kojit má často za to, že jsou blízké přírodě a ladí s přírodními silami; naopak muži, výtvoři kultury, se s přírodou jaksi míjejí nebo jsou s ní v konfliktu.

► Ekologové, zejména hlubinní ekologové, považují přírodu za vzájemně propojený celek zahrnující lidi, jiné tvory i neživý svět. Na přírodu často hledí jako na zdroj poznání a „správného života“; mají za to, že lidé nedocházejí svého naplnění tím, že se snaží přírodu ovládat, ale tím, že jsou jí blízko a respektují ji.

► Náboženští fundamentalisté pokládají přírodu za projev božské tvořivosti: co je „přírodní“, je tudíž dáno Bohem. Z toho může vyplývat jak povinnost přírodu respektovat, tak tvrzení, že příroda byla stvořena k tomu, aby uspokojovala lidské potřeby.

„Hlubinní“ ekologové odmítají mělký ekologismus jako zastřenou formu antropocentrismu. Tvrdí, že „mělké“ ekologii jde především o to, zajistit zdraví a prosperitu lidí žijících ve vyspělých zemích. „Hlubinná“ ekologie jednoznačně odmítá jakoukoli úporně se udržující víru, že lidský druh je ostatním druhům, ba dokonce samé přírodě jakkoli nadřazen. Přibíhá s provokativní myšlenkou, že smyslem lidského života je pomáhat udržovat přírodu, nikoli opačně. To, co Naess (1989) nazval „ekozofie“ (*ecosophy*) je tudíž zásadně nový světový názor, vycházející z filozofické ekologie, a zároveň zásadně nová představa o morálce. „Mělcí“ ekolo-

vé - čili, jak se sami raději označují, „humanističtí“ ekologové - hlubinnou ekologii zase kritizují za to, že se hlásí k „iracionálním“ či mystickým naukám a prosazuje řešení evidentně nerealistická, která si lidstvo sotva získají. O alternativní ideji „sociální ekologie“ pohovoříme níže v této kapitole, a to v souvislosti s ekoanarchismem.

Pnutí v rámci ekologie

hlubinná ekologie	v.	mělká ekologie
ekologismus	—	environmentalismus
ekocentrismus	—	„měkký“ antropocentrismus
mysticismus	—	věda
příroda	—	lidstvo
radikální holismus	—	váhavý holismus
hodnota v přírodě	—	instrumentální hodnota
biocentrická rovnost	—	zachování ne-lidské přírody
práva zvířat	—	péče o zvířata
proti růstu	—	udržitelný růst
ekologické vědomí	—	rozvoj osobnosti

Holismus

Tradiční politické ideologie se nikdy vážně nezabývaly vztahem mezi lidstvem a přírodou. Příznačný pro ně byl předpoklad, že lidé jsou pány přírody; přírodu proto pokládaly málem jen za ekonomický zdroj. V tomto smyslu nebyly součástí řešení, ale problému. V knize *Bod obratu* (1982) dospěl Frijtof Capra k závěru, že původci těchto představ jsou vědci a filozofové, jakými byli například René Descartes (1596–1650) a Isaac Newton (1642–1727). Předtím se svět chápal jako organismus; tito filozofové 17. století ho však líčili jako jakýsi stroj, jehož jednotlivé části lze analyzovat a pochopit za pomoci právě objevené vědecké metody, k níž patřilo prověřování hypotéz jejich konfrontací s „fakty“, a to pečlivě prováděnými a opakovatelnými experimenty. Bylo zásluhou vědy, že lidské poznání značně pokročilo a že byl položen základ rozvoje moderního průmyslu a technologie. Plody vědy byly natolik ohromující, že intelektuální zkou-

mání nakonec v moderním světě ovládl scientismus, tedy víra, že jediným spolehlivým nástrojem odhalování pravdy je vědecká metoda. Vědecká ortodoxie, tedy to, co Capra pojmenoval „karteziánsko-newtonovské paradigma“, je však v podstatě základem současné environmentální krize. Věda přistupuje k přírodě jako ke stroji, majíc za to, že tento stroj, stejně jako kterékoli jiné stroje, lze všelijak „dát do pořádku“, spravovat, vylepšovat, případně dokonce nahradit jiným. Mají-li se lidé naučit, že nejsou pány přírody, ale její součástí, musí se podle Capry této fixace na „newtonovský svět - stroj“ zbavit a osvojit si nové paradigma.

Při hledání tohoto paradigmatu se ekologičtí myslitelé pohlíželi po mnoha různých myšlenkách a teoriích jak moderní vědy, tak starověkých mýtů a náboženství. Sjednocujícím tématem všech těchto idejí a teorií je myšlenka holismu. Termín „holismus“ zavedl v roce 1926 burský generál a dvakrát premiér Jižní Afriky Jan Smuts, a to na vyjádření teze, že přírodě lze porozumět jedině jako celku, nikoli skrze její jednotlivé části. Smith byl přesvědčen, že věda zhřešila redukcionismem: vše, co studuje, redukuje na jednotlivé navzájem oddělené části a každé z nich se snaží porozumět zvlášť. Základem holismu je naopak přesvědčení, že „celek“ je důležitější než jeho jednotlivé „části“; holismus poukazuje na to, že každá část má smysl a význam jedině ve vztahu k jiným částem a v poslední instanci ve vztahu k celku. Například v medicíně se nemoc tradičně chápala jako porucha určitého konkrétního orgánu nebo určitých buněk v těle, a tak se také léčila; nechápala a neléčila se tedy jako jakási nevyváženost v životě pacientově jako celku. Pozornost se tudíž věnovala léčení fyzických příznaků, zatímco faktory psychologické, sociální či environmentální se obvykle přehlížely.

Mnozí tedy spatřují ve vědě viníka, který odpovídá za to, že lidé se učili, jak ještě účinněji pustošit a plnit přírodní bohatství; jiní však poukazovali na to, že moderní věda bude možná schopna přijít s novým paradigmatem lidského myšlení. Capra například tvrdil, že karteziánsko-newtonovský pohled na svět už mnozí vědci, zejména fyzikové (jako on sám) opustili. Během 20. století vznikla „nová fyzika“ a fyzikové vykročili daleko za rámec Newtonových mechanistických a redukcionistických úvah. Průlom učinil počátkem 20. století americký fyzik německého původu Albert Einstein (1879–1955), jehož teorie relativity zásadním způsobem zpochybnila tradiční pojetí času a prostoru. V Einsteinových šlépějích dále šel kvantová teorie, vypracovaná takovými fyziky jakými byli například Niels Bohr (1885–1952) a Werner Heisenberg (1901–1976). Nová fyzika byla výsledkem výzkumů na subatomové úrovni a postupně odvrhla představu absolutního či objektivního poznání. Na jeho místo Heisenberg dosadil „princip neurčitosti“. Fyzikální svět se nechápe jako soubor jednotlivých molekul, atomů či částic, ale jako systém, resp. jako určitá síť systémů.

Systémové vidění světa se nesoustřeďuje na jednotlivé stavební kameny, ale na principy organizace systému. Zdůrazňuje tedy vztahy v rámci systému a začlenění jeho jednotlivých prvků do celku. Toto vidění má velice závažné důsledky. Jde například o to, že žádné objektivní poznání není možné, jelikož sám akt pozorování mění pozorované. Vědec není vně

experimentu, který provádí; je s ním nedílně spjat. Subjekt a objekt spadají tudíž vjedno. Obdobně byl revidován i pojem příčiny a pojem následku: změny se chápou jako něco, co v systému vyrůstá z celé sítě faktorů, nikoli jen jako důsledek jedné lineárně působící příčiny. Podle Capry toto systémové vidění života už revolucionalizovalo fyziku, poznenáhlu mění i jiné přírodní vědy a lze ho stejně dobře aplikovat i na studium sociálních, politických a environmentálních problémů. Stručně řečeno, nová fyzika by mohla nabídnout paradigma, které by dokázalo nahradit dnes už přežitý mechanistický a redukcionistický pohled na svět.

Alternativním a obzvlášť přínosným zdrojem nových pojmů a teorií bylo náboženství. Ve své knize *Tao fyziky* (1975) Capra upozornil na významné paralely mezi myšlenkami moderní fyziky a východního mysticismu. Tvrdil, že taková náboženství jako hinduismus, taoismus a buddhismus, obzvláště zen, už dávno hlásala jednotu či jednotnost všech věcí; moderní věda se k tomuto poznání propracovala teprve ve 20. století. Četné stoupence hnutí „zelených“ lákal východní mysticismus, ve kterém spatřovali jak filozofii vyjadřující ekologickou moudrost, tak životní způsob, který člověka vede k soucitu se všemi lidmi, se všemi ostatními druhy i s celým světem přírody. Podle jiných autorů jsou ekologické principy obsaženy v monoteistických náboženstvích, tj. v křesťanství, judaismu a islámu, která jak lidstvo, tak přírodu chápou jako stvořené Bohem. Z tohoto pohledu jsou lidé božími služebníky na Zemi, jimž je uloženo planetu milovat, ctít a uchovávat.

Patrně nejvlivnější z pojmů, které moderní „zelení“ užívají, však vznikl tak, že se příslušní myslitelé zahleděli do idejí a duchovního života předkřesťanských dob. Primitivní náboženství často nerozlišují mezi lidmi a ostatními formami života a jen pramalý rozdíl činí mezi živým a neživým. Všechny věci jsou pro ně živé: kameny, řeky, hory, dokonce i sama Země, často chápaná jako „Matka“. Představa „Matky Země“ byla obzvlášť důležitá pro ekology, kteří se snažili definovat nový vztah mezi lidmi a přírodou, zejména pro ty z nich, kteří projevovali sympatie pro ekofeminismus (o kterém budeme ještě v této kapitole hovořit). V knize *Gaia: Nový pohled na život na Zemi* (1979) přišel James Lovelock s myšlenkou, že sama planeta je živá a po řecké bohyni Země ji pojmenoval Gaia. Lovelock (viz str. 263) ji vymezil jako „biosféru, atmosféru, moře a pevniny Země“ a tvrdil, že Gaia je živý organismus, který usiluje o vlastní zachovu a podle toho si počíná. Lovelock to dovozoval ze skutečnosti, že Země vykazuje přesně stejné samoregulační chování, jakým se vyznačují i jiné formy života. Gaia dospěla k „homeostázi“, tj. do stavu dynamické rovnováhy, a to navzdory změnám, ke kterým došlo ve sluneční soustavě. Nejprůkaznějším dokladem toho je skutečnost, že i když od vzniku života se teplota Slunce zvýšila o více než 25 procent, teplota na Zemi a složení její atmosféry se prakticky nezměnily. Přitom jen malá změna pokud jde o procenta kyslíku v atmosféře nebo o průměrnou teplotu Země by ohrozila všechny formy života na této planetě. Ve své stati „Člověk a Gaia“ (1988, str. 63) Lovelock varoval, že „zničit kus živého ekosystému, když přesně nevíme, jak celý tento ekosystém funguje, je totéž jako narušit za letu kontrolní systém moderního letadla“.

James Lovelock (nar. 1919)

Kanadský chemik, zabývající se atmosférou, vynálezce, a teoretik environmentalismu; vědec „na volné noze“, žijící v Cornwallu. Lovelock spolupracoval s NASA na jejím kosmickém programu a radil jí, jak hledat život na Marsu.

Lovelock ovlivnil hnutí „zelených“ zejména svou tezí, podle níž je zemská atmosféra jakási složitá samoregulační živá „bytosť“, kterou (na návrh romanopisce Williama Goldinga) pojmenoval Gaia. Hypotéza Gaia aplikuje ekologické myšlenky na Zemi jako na ekosystém a k přírodě přistupuje holisticky. Lovelock přesto podporuje technologii a industrializaci a staví se proti mysticismu typu „zpět k přírodě“; odmítá rovněž jakékoli zbožňování Země. K jeho hlavním dílům patří *Gaia: nový pohled na život na Zemi* (1979) a *Věky Gaie: biografie naší živé Země* (1989).

Z představy Gaie vzešla „ekologická ideologie“, jejíž hlavní tezí je, že lidé musí mít na mysli zdraví planety, na které žijí, a počínat si tak, aby její krása a zdroje zůstaly zachovány. Tato ideologie zahrnuje také zcela novou představu o vztahu mezi živým a neživým světem. Lovelock připomínal, že sama Země je živá a že živý a neživý svět jedno jest. Poukazuje například na to, že velkou část půdy a skal na Zemi tvoří přeměněné rostliny, hmyz a jiné formy života a že tato půda a tyto skály samy zase podporují rostliny a živočišné druhy, které žijí na Zemi dnes. Filozofie Gaie však neodpovídá vždy tomu, na co se zaměřuje ekologické hnutí. Pro „mělké“ ekology bylo příznačné, že chtěli změnit politická opatření a politické postoje, aby tak zajistili přežití lidského rodu i do budoucna. Gaia je však ne-lidská a teorie Gaia naznačuje, že se dařilo těm druhům, které Gai pomáhaly regulovat její vlastní existenci; naopak každý druh, který jemnou rovnováhu Gaie ohrožuje (jako tomu je dnes v případě lidí), nejspíš vymře.

Udržitelnost

Ekologové tvrdí, že běžné politické myšlení, se kterým přicházejí doslova všechny politické strany tzv. hlavního proudu („šedé“ politické strany) vycházejí z předpokladu, že možnosti lidí pokud jde o materiální růst a blahobyt jsou neomezené. V mnoha částech světa se lidé těší životní úrovni, kterou by si před sto nebo padesáti lety nikdo ani nedokázal představit. Věda a technologie neustále řeší staré problémy jako jsou chudoba a choroby a televizi, videem, počítači, roboty, leteckou dopravou a dokonce lety do kosmu otevírají nové možnosti. V ekocentrické perspektivě je však příslib neomezených možností a materiálního blahobytu, tedy „mánie růstu“, jak to pojmenoval Herman Daly (1974), zcela nemístný a falešný; je ale i hlavní příčinou environmentální katastrofy. „Zelení“ myslitelé házejí dokonce kapitalismus a komunismus do jednoho pytle a oba systémy prezentují jako příklady „industrialismu“. „Zelená“ ekonomie tudíž požaduje, aby se zaběhané konvenční představy o povaze a smyslu ekonomické akti-

Teoretikové environmentalismu užívají termín „industrialismus“ (*industrialism*) na označení jakési „superideologie“, která zahrnuje kapitalismus i socialismus a myšlení levicové i pravicové.

Jako ekonomický systém se industrialismus vyznačuje velkou výrobou, akumulací kapitálu a neustálým růstem. Jako filozofie vyznává materialistické a utilitární hodnoty, zcela důvěřuje vědě a zbožňuje technologii. Mnozí ekologové tudíž spatřují v industrialismu „problém všech problémů“. Ekosocialisté však kladou vinu spíše kapitalismu než industrialismu (který přehlíží takové důležité otázky, jakými jsou úloha vlastnictví, zisku a trhu). Ekofeministky naopak tvrdí, že u kofene industrialismu je patriarchy.

vity znovu promyslely, zejména ve vztahu k našemu vidění Země a zdrojů, které Země obsahuje.

Zvláště vlivným přirovnáním, se kterým environmentalistické hnutí pracuje, byla představa „kosmické lodi Země“, která zdůrazňuje, že bohatství má své meze a může se vyčerpat. S myšlenkou, že o Zemi by bylo třeba uvažovat jako o jakémisi kosmickém plavidle, poprvé vystoupil Kenneth Boulding (1966). Z hlediska hlubinné ekologie je hlavní slabinou této teorie, že vychází z antropocentrické představy, podle níž planeta existuje proto, aby sloužila našim potřebám: Země je loď, a to naše loď. Představa „kosmické lodi Země“ přesto koriguje běžnou víru v neomezenost zdrojů a v možnosti, které neznají hranic. Boulding tvrdil, že lidé si tradičně počínali a nadále počínají, jako by žili v jakési „kovbojské ekonomice“, tj. v ekonomice neomezených možností, podobné americkému Západu v prvních dobách jeho postupného osídlování přistěhovalci. Podle Bouldinga taková představa podněcuje – stejně jako podněcovala na americkém Západě – k „bezohlednému, vykořisťovatelskému a agresivnímu chování“. Kosmické plavidlo je však raketa, je to jakési pouzdro, takže zdroje, které jsou v něm obsaženy, jsou omezené. V budoucím „kosmické ekonomice“ se budou lidé muset vyrovnávat s omezeními a více si všimnout plavidla, které je unáší vesmírem.

K životu v „kosmické lodi“ je zapotřebí rozumět ekologickým procesům, které udržují život. Nejdůležitější je, aby lidé pochopili, že kosmická loď Země je uzavřený systém. Otevřené systémy přijímají energii čili vstupy zvnějšku: například všechny ekosystémy na Zemi – rybníky, lesy, jezera a řeky – jsou udržovány Sluncem. Takové otevřené systémy jsou samoregulační a tíhnou k přirozené vyváženosti čili rovnovážnému stavu. Uzavřené systémy jako například sama Země, uvažuje-li se o ní jako o jakémisi kosmickém plavidle, však vykazují známky „entropie“. Entropie je určitá míra neuspořádanosti nebo desintegrace, která se v systému projevuje. Všechny uzavřené systémy mají tendenci upadat či desintegrovat, jelikož nejsou udržovány vstupy zvnějšku. Opírají se o vlastní zdroje; ty se však postupně vyčerpávají a jsou neobnovitelné. Ať se lidé chovají seberozumněji a sebeuvážlivěji, Země, Slunce a fakticky všechny planety a hvězdy budou nakonec vyčerpány a zemřou. Například energii nelze recyklovat donekonečna; pokaždé, když se transformuje, se jí část ztrácí, až nakonec žádná nezbude. Aplikuje-li se „zákon entropie“ na společenské a ekonomické problémy, docházíme k závěrům velice radikálním.

V ničem se zákon entropie neprojevuje zřetelněji než v „energetické krizi“. Industrializaci a masový blahobyt umožnilo využívání zásob uhlí, plynu a nafty, které skýtaly palivo pro elektrárny, továrny, motorová vozidla, letadla atd. Jde o fosilní paliva vzniklá rozkladem nebo stlačením organismů, které zahynuly v prehistorickém období. Jsou neobnovitelná: jakmile se užijí, nemohou být nahrazena. Ve své knize *Malé je krásné* (1973) E. F. Schumacher tvrdil, že lidé chybili, když energii považovali za jakýsi „příjem“, který každý týden nebo měsíc znovu „naběhne“, a ne za „přírodní kapitál“, ze kterého jsou nuceni žít. Tato chyba vedla k tomu, že poptávka po energii neustále narůstala, zejména na průmyslově vyspělém Západě, a to v době, kdy omezené zdroje paliv jsou blízké vyčerpání

Pritz (Ernst Friedrich) Schumacher (1911–1977)

Britský ekonom a teoretik environmentalismu, narozený v Německu. V roce 1930 odešel do Británie, kde začínal jako stipendista Oxfordské univerzity. Poté, co získal zkušenosti v podnikání, zemědělství a žurnalistice, se znovu vrátil k akademické dráze. Byl ekonomickým poradcem Britské kontrolní komise v Německu (1946–1950) a Britského národního uhléřského úřadu (1950–1970).

Svou průkopnickou práci *Malé je krásné: ekonomika, která myslí na lidi* (1973) Schumacher prosazoval výrobu v „lidských dimenzích“ a „buddhistické“ pojetí ekonomiky, které zdůrazňuje význam morálky a „správného žití“. Třebaže se stavěl proti průmyslové gigantomanii, věřil v „přiměřenou“ produkci a všemožně se stavěl za technologii „středního dosahu“.

a nejspíš nevystačí do konce století. Jelikož „kosmická loď“ se přibližuje konci „věku pevných paliv“, je stále blíže své desintegraci, protože dosud neexistují alternativní zdroje energie, které by ztrátu uhlí, plynu a nafty nahradily. Zachovat to, co z našich zásob pevných paliv ještě zbývá, znamená méně jezdit auty, spotřebovávat méně elektrické energie a – stručně řečeno – smířit se s nižší životní úrovní.

Ekologická ekonomie však pouze nevaruje a nehrozí, ale také nabízí řešení. Entropie je možná nevyhnutelná, její dopady však lze zpomalit nebo výrazně oddálit, budou-li vlády i občané respektovat principy ekologie. Ekologové tvrdí, že lidský druh přežije a bude se mu dařit jedině tehdy, jestliže uzná, že je pouze jedním z prvků složité biosféry a že jedině zdravá, vyvážená biosféra zachová lidstvo při životě. Politická opatření je třeba posuzovat z hlediska „udržitelnosti“ (*sustainability*), tj. schopnosti systému, v tomto případě biosféry jako celku, udržet se naživu a zajistit svou další existenci. Udržitelnost stanoví jasné meze lidským ambicím a materiálním tužbám; vyžaduje totiž, aby výroba co nejméně poškozovala křehký globální ekosystém. Například udržitelná energetická politika musí především drasticky omezit používání fosilních paliv a hledat alternativní obnovitelné zdroje, jakými jsou například solární energie a síla větru či vln. Tyto zdroje jsou samou svou podstatou obnovitelné a lze k nim přistupovat nikoli jako k „přírodnímu kapitálu“, ale jako k „příjmu“. Zelení“ tudíž hlásali, že „věk fosilních paliv“ musí být vystřídán „solárním věkem“, a vládám radili, aby urychlily výzkum a vývoj obnovitelných zdrojů energie.

Udržitelnost však nevyžaduje jen osvědčenější využívání přírodních zdrojů, ale i jiný přístup k ekonomické činnosti. Přesně to měl Schumacher (1973) na mysli, když přišel s myšlenkou „buddhistické ekonomiky“. Buddhistická ekonomika vychází z principu „dobrého žití“ (*right livelihood*) a je zásadním protikladem běžných ekonomických teorií, v nichž se má za to, že lidé jsou pouhými „maximalizátory užitku“. Buddhisté jsou přesvědčeni, že kromě toho, že produkuje zboží a služby, výroba také přispívá k rozvoji osobnosti, a to tím, že rozvíjí talenty a dovednosti,

a že pomáhá překonávat egocentrismus, jelikož posiluje sociální vazby a vede lidi ke spolupráci. Takový pohled na věc vzdaluje ekonomiku její současné posedlosti vytvářením bohatství, tedy posedlosti, která si podle ekologů pramálo všímala podstaty a duchovní kvality lidského života. Hlavní cíl buddhismu, duchovní osvobození, však rozhodně není neslučitelný s materiálním blahobytem. „Není to bohatství, co brání osvobození, zdůrazňoval Schumacher (1973, str. 47), ale vázanost na bohatství; není to radost z věcí, které člověka těší, ale neukojitelná touha po nich.“ Environmentalistické hnutí tudíž doufá, že v budoucnu nebude ekonomika člověka zotročovat, ale že mu bude sloužit.

O tom, co to všechno prakticky znamená, se hodně diskutuje. Tzv. „světlezelení“, kterým se v Německu říká *Realos* (realisté), akceptují představu „udržitelného růstu“, která v podstatě znamená bohatnout, ale pomaleji: jinak řečeno, souhlasí s myšlenkou, že touhu po materiálním blahobytu lze sladit s environmentálními náklady. To se dá dosáhnout například změnami daňové soustavy, aby se buď penalizovalo znečišťování a tím se od něho odrazovalo, nebo aby se snižovalo využívání omezených zdrojů. Schumacherova varianta tohoto přístupu zdůrazňovala hodnotu „technologie s lidskou tvářič“: Schumacher se zasazoval o systém malé produkce, produkce s „lidskou dimenzí“, která by nahradila svět velkoměst a masové výroby, který Schumacher pokládal za odlidšťující. „Tmavozeleň“, v Německu zvaní *Fundis* (fundamentalisté), však tvrdí, že takové názory nejsou dost radikální. Podle nich pojem udržitelného rozvoje pouze zdánlivě reaguje na obavy environmentalistů, ve skutečnosti však lidem umožňuje počínat si jako by vše bylo v nejlepším pořádku. Jestliže – jak tvrdí „tmavozeleň“ – původci ekologické krize jsou materialismus, konzumerismus a obsedantní zaměřenost lidí na ekonomický růst, je řešením „nulový růst“ a přechod k „postindustriálnímu věku“, kdy lidé budou žít v malých venkovských spopolitostech a spoléhat se na své rukodělné dovednosti. To ovšem znamená zásadně odmítnout průmysl a moderní techniku a doslova „vrátit se k přírodě“.

Environmentální etika

Ekologická politika, ať už je její podoba jakákoli, se snaží rozšířit morální uvažování směry, jimiž se dosud neubíralo. Je tomu tak proto, protože dosavadní systémy etiky jsou evidentně antropocentrické. Například utilitarismus hodnotí „dobro“ a „zlo“ z hlediska štěstí nebo naopak bolesti lidí. Jako „maximalizátoři užítku“ lidé jednájí a mají jednat tak, aby docházeli co největšího štěstí nebo zakoušeli co nejméně bolesti. Pokud má ne-lidský svět – jiné druhy, stromy, rostliny, půda atd. – vůbec nějakou hodnotu, jde o hodnotu veskrze instrumentální: slouží k tomu, aby byly uspokojovány lidské potřeby. Totéž platí o pracovních teoriích hodnoty, se kterými přicházeli například John Locke, David Ricardo (1772–1823) a Karel Marx (viz str. 129). Tyto teorie přiznávají ne-lidskému světu hodnotu teprve poté, co se „smísí“ s lidskou prací, případně proto, protože interakce mezi lidmi a přírodou, zprostředkovaná prací, napomáhá rozvoji lidských schopností a lidské vnímavosti.

Etickým problémem, se kterým zápolí i humanističtí neboli „mělčí“ ekologové, je otázka našich morálních povinností vůči příštím generacím. Samotné povaze problémů souvisejících s životním prostředím odpovídá, že důsledky našeho počínání se plně pocítí teprve za desítky, ne-li stovky let. Proč bychom si měli lámat hlavu s nadměrným vyčerpáváním zásob pevných paliv, když ve chvíli, kdy dojdou, tady už nebude žádná? Proč se máme zabývat hromaděním jaderného odpadu, když generace, které s tím vším budou muset něco dělat, se teprve narodí? Jasně je, že zaměřujeme-li se pouze na své vlastní zájmy, popřípadě na zájmy našich rodin a přátel, cestu do budoucnosti jenom prodlužujeme. Proto musíme ekologové pojem lidských zájmů rozšířit, aby zahrnul celý lidský rod, tj. aby nerozlišoval mezi dnešní generací a generacemi příštími, mezi těmi, kdo žijí nyní, a těmi, kdo se teprve narodí. Tuto „orientaci na budoucnost“ lze ospravedlňovat různě. Například ekokonzervativci ji mohou spojovat s tradicí a kontinuitou, a tak dospívat k závěru, že současná generace je pouhým „správcem“ statků, které nashromáždily minulé generace, a je tudíž povinná je zachovat ku prospěchu generací, které přijdou. Ekosocialisté zase mohou tvrdit, že ve starosti o příští generace se pouze projevuje to, že sympatie a láska k lidstvu nezná časových hranic, stejně jako nezná hranic národních, etnických, generových a dalších.

K environmentální etice lze přistupovat i jinak, totiž tak, že morální standardy a hodnoty, vypracované ve vztahu k lidem, budeme aplikovat i na jiné druhy a organismy. Nejznámější pokus v tomto směru představují „práva zvířat“. Obhajoba péče o zvířata (*animal welfare*), se kterou vystoupil Peter Singer (1976), výrazně ovlivnila rodící se hnutí za osvobození zvířat (*animal liberation*). Singer tvrdil, že altruistický zájem o dobro jiných druhů vychází z toho, že jako vnímající tvorové mohou i tyto druhy trpět. Singer, sám utilitarista, zdůrazňoval, že stejně jako lidé, i zvířata se chtějí vyhnout fyzické bolesti; proto odsuzoval všechny snahy nadřazovat zájmy lidí nad zájmy zvířat. V této souvislosti hovořil o „panství jednoho druhu“ (*speciesism*), svévolném a iracionálním předsudku, který se ničím neliší od sexismu či rasismu. Z altruistického zájmu o jiné druhy však ještě nevyplývá rovné zacházení, nadto Singerova argumentace se nevztahuje na necítící formy života jako jsou například stromy, skály a řeky, které žádnou hodnotu nemají.

S radikálnější myšlenkou než že lidé a zvířata mohou mít též morální status, vystoupil americký filozof Tom Regan v knize *Na obranu práv zvířat* (1983), a to s odůvodněním, že práva mohou mít všichni tvorové „schopní života“. Zaujmeme-li toto stanovisko, bude pro nás velice obtížné, ne-li nemožné jasně odlišit svět zvířat od světa lidí. Přesto Regan uznával, že jelikož lidem jistá práva patří proto, protože dokáží racionálně uvažovat a jsou morálně autonomní, lze je na zvířata vztáhnout jedině selektivně; zejména je lze vztáhnout na „savce starší jednoho roku“. Tento individualistický, právy operující přístup k environmentální etice však neuspokojuje hlubinné ekology, kteří se snažili prosadit morální představy ještě holističtější čili všezahrnující.

Hlubinná ekologie stojí na stanovisku, že hodnotu má příroda jako taková, tj. že hodnota je přírodě vlastní. Viděno takto, environmentální etika nemá nic společného s lidskou instrumentalitou a nelze ji artikulovat jednoduše tak, že lidské hodnoty rozšíříme i na ne-lidský svět. Například Goodin (1992) se pokusil formulovat „zelenou teorii hodnoty“, podle níž zdrojům je třeba přiznávat hodnotu proto, protože jsou výsledkem přírodních procesů, nikoli činnosti člověka. Jelikož však tato hodnota vyvěrá ze skutečnosti, že příroda, resp. krajina lidem pomáhá vidět „jistý smysl a model jejich životů“ a oceňovat „něco víc“ než jen sebe samé, obsahuje v sobě jistý reziduální humanismus a některé hlubinné ekology tudíž neuspokojuje. S klasickou formulací jejich radikálnějšího postoje přišel Aldo Leopold ve své knize *Almanach písečného okresu* (1948, str. 225), kde hovoří o „etice země“: „vše je správná, jestliže směřuje k zachování celistvosti, stability a krásy biologické pospolitosti. Je špatná, směřuje-li k něčemu jinému.“ Sama příroda se tak prezentuje jako jakási etická pospolitost. To znamená, že lidé jsou v ní pouhými „řadovými občany“, kteří nemají o nic víc práv a nezaslouží si o nic větší úctu než kterýkoli jiný její člen. Takový morální postoj vyúsťuje v „biocentrickou rovnost“, tedy v princip, že všechny organismy a všechny předměty v ekosféře mají stejnou morální hodnotu a všechny jsou částmi jednoho jediného propojeného celku. Arne Naess (1989) to vyjádřil slovy „rovné právo žít a vzkvétat“. Kritikové hlubinné ekologie přesto tvrdí, že takový postoj vychází z nerealistického, přikrášleného („arkadského“) vidění přírody, které ignoruje potravinový řetězec a boj o přežití, nebo že tento názor, podle něhož hodnota tkví v samotné přírodě nedoceňuje, že morálka je lidským vynálezem a že tím, co přírodu činí přírodou, je právě skutečnost, že je jakékoli morálce vzdálena.

Seberealizace

Jelikož jedním z trvalých témat ekologismu je odmítání lidského sobectví a touhy po majetku, snažil se vypracovat nějakou alternativní filozofii, která osobní naplnění váže na vyváženost člověka a přírody. Růst zájmu o problematiku životního prostředí, který lze pozorovat od 60. let, se běžně spojuje s postmaterialismem (Inglehart, 1977). Postmaterialismus je teorie, která charakter politických zájmů, snah a hodnot vysvětluje úrovněmi ekonomického rozvoje. Vychází zhruba z „hierarchie potřeb“, o níž psal Abraham Maslow (1908–1970), a v níž se nad materiální čili ekonomické potřeby klade potřeba úcty, vážnosti a seberealizace. Postmaterialismus hlásá, že materiální nedostatek plodí egoismus a ziskuchtivost, zatímco obecný blahobyt jednotlivcům umožňuje více se zajímat o otázky „kvality života“ čili o otázky postmateriální. Ty se obvykle týkají morálky, politické spravedlnosti a osobního naplnění a patří mezi ně feminismus, světový mír, harmonický vztah mezi jednotlivými rasami, ekologie a práva zvířat. V tomto smyslu lze v ekologismu spatřovat jedno z „nových“ společenských hnutí, která se objevila ve druhé polovině 20. století. Tato hnutí se obecně hlásí k jakémusi novolevicovému programu, a tudíž odmítají

hierarchické, materialistické a patriarchální hodnoty širokých vrstev současné společnosti.

Ekologismus se ovšem daleko intenzivněji než kterékoli jiné společenské hnutí angažoval v radikálním a novátorském uvažování o povaze lidské citlivosti a seberealizace. Všichni ekologisté by například souhlasili s názorem, že vývoj lidstva se dostal do situace „nebezpečné nevyváženosti“: lidé si užívají obrovského know-how a materiálního bohatství, mají však pramálo „know-why“, čili znalostí toho, jak a zejména proč žít. Lidstvo získalo schopnost uspokojovat své materiální tužby, nikoli však moudrost, aby si položilo otázku, zda mají tyto tužby smysl nebo zda jsou vůbec rozumné. Jak varoval Schumacher (1973): „Dnes je člověk příliš chytrý, než aby mohl přežít bez moudrosti.“ Někteří mělci neboli humanističtí ekologové jsou však na pochybách, zda toto hledání moudrosti nevztahuje ekologismus do říše náboženského mysticismu nebo myšlení New Age. Například Murray Bookchin (viz str. 274) se o těchto tendencích vyjádřil jako o jedné z podob „antihumanismu“ a tvrdil, že vytvářením jakési mytologizované „přírody“ lidé dokazují ztrátu sebedůvěry a téměř naprosté přehlížení sociálních problémů. Mnoho zelených, zejména těch, kteří se hlásí k hlubinné ekologii, si však osvojilo světový názor, jenž se zásadně liší od toho, který tradičně dominoval politickému myšlení vyspělého Západu. Jde podle nich o základ „přechodu k novému paradigmatu“, který se ekologismus snaží přivodit a bez něhož by byl odsouzen k opakování chyb „staré“ politiky, protože by nedokázal vykročit nad rámec jejich pojmů a východisek.

Hlubinní ekologové obvykle rádi přiznávají, že jejich pohled na politiku má i jistou duchovní dimenzi. Blízkost přírodě není pouhým teoretickým postojem či etickým názorem: v jádru jde o lidskou zkušenost, o dosažení „environmentálního vědomí“ čili o to, že člověk v sobě objeví „ekologické já“. Australský filozof Warwick Fox (1990) o sobě tvrdil, že došel ještě dál než hlubinná ekologie: přiklonil se totiž k „transpersonální ekologii“, jejíž podstatou je poznání, že „věci jsou“, že lidé i všechny ostatní druhy jsou součástí neustále se rozvíjející a stále více se odhalující reality. Podle Naesse člověk dosahuje seberealizace tím, že se stále šířeji a hlouběji „ztotožňuje s ostatními“. Tyto myšlenky byly často formulovány pod vlivem východních náboženství, nejvíce buddhismu, který byl prezentován jako ekologická filozofie *par excellence*. Jednou z hlavních tezí buddhismu je myšlenka, že žádné „ego“ neexistuje, že individuální ego je mýtus či iluze a že součástí probuzení či osvícení je vykročení nad rámec sebe sama a uznání, že každý člověk je spjat se všemi živými předměty a fakticky s celým vesmírem.

Z toho se může vyvinout jakýsi holistický individualismus, ve kterém se svoboda postupně rovná zkušenosti „bytí“ a uskutečnění organické celistvosti. S takovými myšlenkami přišel německý psychoanalytik a sociální filozof Erich Fromm (1900–1980) ve své knize *Mít nebo být* (1979). Fromm představil ono „mít“ jako stav mysli, která hledá naplnění v získávání a ovládnutí, a jehož projevem je konsumerismus a materialistická společnost. „Bytí“ uspokojení naopak odvozuje ze zážitku a z dělení se

a vede k osobnímu růstu a duchovnímu vědomí. Jak však Fromm ukázal, k existenci „orientované na bytí“ není zapotřebí jen zásadní společensko-politické změny, ale i totální transformace lidstva.

Příroda a politika

Hlubinní ekologové obvykle běžné politické názory odmítají. Spatřují v nich jen různé varianty antropocentrismu, z nichž v každém je obsažena předpojatost vůči přírodě. Tvrdí, že vypracovali zcela nové ideologické paradigma (jakkoli mnozí z nich nejsou ochotni akceptovat sám termín „ideologie“, jelikož je spojován s člověkostředným uvažováním), a to cestou radikální aplikace ekologických a holistických principů. Jiní ekologičtí a environmentalističtí myslitelé však ve větší či menší míře čerpali inspiraci z běžných politických proudů. Jejich postoj vychází z přesvědčení, že v těchto proudech jsou obsaženy hodnoty a doktríny, které dokáží zahrnout pozitivní pohled na ne-lidskou přírodu a mohou pomoci vysvětlit, proč došlo k ekologické krizi a jak je třeba se s ní vypořádat. V tomto smyslu lze ekologismus – stejně jako nacionalismus a feminismus – chápat jako jakousi průřezovou ideologii. Konzervativci, fašisté, socialisté, anarchisté, feministky a liberálové o sobě občas prohlašovali, že mají zvláštní pochopení pro životní prostředí. Ekologických myšlenek však využívali k podpoře značně odlišných politických cílů. V rámci ekologismu existují tyto nejvýznamnější dílčí proudy:

- pravicový ekologismus,
- ekosocialismus,
- ekoanarchismus,
- ekofeminismus.

Pravicový ekologismus

Třebaže moderní „zelená“ politika se spojuje s cíli a záměry obecně pokládány za levicové (jde například o víru v decentralizaci a přímou akci a o odpor vůči hierarchii a materialismu), první projevy politické ekologie byly v podstatě pravicové (Bramwell, 1989). Nejvýrazněji se to projevilo v nacistickém Německu, kde se zformoval jakýsi fašistický ekologismus. Jeho hlavním představitelem byl Walter Darré, za Hitlera ministr zemědělství (1934–1942) a čelný představitel nacisticky orientovaných rolníků. Rychlá industrializace, kterou Německo zažilo koncem 19. století, vyvolala silné hnutí „zpět k půdě“, které oslovovalo zvláště studentskou a jinou mládež. Německé mládežnické hnutí vzniklo ze skupinek německých studentů, kteří si říkali Wandervögel a před odcizeností městského života se utíkali do lesů a hor. Darrého ideje byly směsicí nordického rasismu (viz str. 223) a idealizujících představ o rolnickém životě či o životě na venkově vůbec, které splynuly do „rolnické“ filozofie „krve a půdy“ (*Blut und Boden*), jež se částečně překrývala s nacionálním socialismem. Nacismus

byl například spojován s jednou z podob vitalismu, který kladl značný důraz na úlohu „životní síly“ a rozcházel se tudíž se všemi formami materialismu. Jako vůdce rolníků Darré odpovídal za zavedení „dědičného práva hospodaření“, které vlastníkům drobných a středních hospodářství určovalo držbu pozemků, a za vytvoření Národního potravinového fondu, který měl uvádět na trh zemědělskou produkci s cílem udržet vysoké ceny potravin, a tak zajistit prosperitu venkova.

Přestože Darré měl úzké vztahy k nacistům, jeho myšlenky mají mnoho společného s moderním hnutím „zelených“. Za prvé, Darré byl přesvědčen, že jedině život nablízku přírodě a na venkově může člověka skutečně naplňovat. Proto chtěl obnovit rolnické Německo. S takovými myšlenkami se setkáváme i u moderních ekologů, například u Edwarda Goldsmitha (1988). Nadto se stal vlivným zastáncem organického hospodaření, které používá jediné přírodních hnojiv, např. hnoje živočišného původu. Darré věřil v organický cyklus zvíře – půda – potraviny – lidé, který objevil v dílech rakouského filozofa a pedagoga Rudolfa Steinera (1861–1921) a u představitelů antropozofického hnutí. Organické hospodaření vychází z ekologických zásad a stalo se jedním z hlavních článků teorie hospodaření ohleduplného k životnímu prostředí. Za Třetí říše pomáhala nacistům Darrého rolnická ideologie zajistit angažovanou podporu německého venkova. I když byl „vědeckým“ rasistou, sám nikdy nebyl nacistou a veřejně se distancoval od vůdcovského principu (*Führerprinzip*) a od řečí o expanzi a německém impériu. Nacistický režim učinil ve skutečnosti pramálo, aby naplnil Darrého sny o zdatném rolnickém Německu. Hitler se, pravda, hlásil k myšlence „krve a půdy“, jeho posedlost válkou a dobovačností však zintenzívnila industrializaci Německa a zbídačila venkov.

Rovněž „umírnění“ konzervativci měli jisté pochopení pro problémy životního prostředí. V ekokonzervatismu se projevuje jakási romantická a nostalgická věrnost venkovskému způsobu života, ohrožovanému růstem měst a velkoměst. Jde evidentně o reakci na industrialismus a myšlenku „pokroku“. Nepředpokládá se zde vybudování postindustriální společnosti založené na principech spolupráce a ekologie, ale návrat k již zažitě předindustriální společnosti nebo její zachování. Tyto projevy vnímavosti vůči životnímu prostředí se zpravidla zaměřují na problém konzervace a na pokusy zachránit přírodní dědictví – lesy atd. – jakož i dědictví architektonické a sociální. Ochrana přírody je tudíž spojována s obranou tradičních hodnot a institucí. Ekologie zde tak začala symbolizovat návrat k feudální minulosti, kdy půdu ovládala nepatrná menšina a politická kontrola byla vnucována shora. Například otec britského environmentalismu Edward Goldsmith tvrdil, že k ekologické společnosti bude nutně patřit vzkříšení tradičního uspořádání v rodině a v obci, ve skutečnosti tedy ustavení silné autoritářské vlády.

Ekosocialismus

V rámci hnutí „zelených“ existuje i zřetelný socialistický proud. Zvláště patrný je u německých Zelených, jejichž mnozí představitelé byli kdysi

členy krajně levicových skupin. Ekosocialismus často čerpá z marxistické analýzy a obvykle se snažil distancovat se od pseudonáboženských myšlenek, jejichž vliv je jinak v environmentalistickém hnutí značný. Například čelný německý ekosocialista Rudolf Bahro (1982) tvrdil, že hlavní příčinou environmentálních problémů je kapitalismus. Svět přirody zplundrovala industrializace; ta je však pouze důsledkem kapitalistické honby za ziskem. Pro kapitalismus není tudíž příznačný jen třídní boj, ale i ničení přírodního prostředí. Lidská práce a příroda jsou vykořisťovány, jelikož k oběma se přistupuje jako k pouhým ekonomickým zdrojům. Součástí jakékoli snahy o zlepšení životního prostředí musí proto být radikální společenská změna, podle některých tedy sociální revoluce. Nadto Marxův postoj ke světu přírody je předmětem určitých sporů. Zatímco někteří autoři chápou Marxovu víru v postupný rozvoj výrobních sil jako klasický projev industrialismu, jiní prohlašovali, že to, jak Marx ve svých raných dílech prezentuje práci jako „polidšťování“ přírody a přivádění lidí „blíže k přírodě“, má nepřehlédnutelnou ekologickou dimenzi.

Klíčovým tématem ekosocialismu je myšlenka, že kapitalismus je nepřitelem životního prostředí a socialismus jeho přítelem. Stejně jako je tomu u socialistického feminismu, i v této formulaci je však přítomno napětí mezi dvěma prvky, v tomto případě mezi prioritami „rudými“ a „zelenými“. Je-li environmentální katastrofa pouhým vedlejším produktem kapitalismu, lze se s environmentálními problémy nejlépe vypořádat tak, že se kapitalismus odstraní nebo že se alespoň bude držet na uzdě. Ekologové by tudíž neměli zakládat zvláštní strany zelených ani vytvářet úzce environmentalistické organizace, ale měli by působit v rámci širšího socialistického hnutí a zaměřovat se na skutečný problém, jímž je ekonomický systém. Na druhé straně i v socialismu se spatřovala politická doktrína „straníci produkci“: hlásá využívání bohatství této planety, byť pro dobro lidstva a nikoli jen pro dobro třídy kapitalistů. Socialistické strany si environmentalistickou politickou orientaci osvojovaly pomalu, protože stejně jako ostatní „šedé“ strany i nadále lákají voliče slibem ekonomického růstu. Proto se ekologové často zdráhali „zelené“ podřídit „rudému“; výsledkem je pak například prohlášení německých Zelených, že nejsou „ani leví, ani praví“. Ekosocialisté – jako například Bahro (1984) – proto často dospívali k závěru, že ekologická krize je natolik naléhavá, že je třeba ji upřednostnit před třídním bojem.

Ekosocialisté tvrdí, že socialismus je ekologický samou svou podstatou. Je-li bohatství ve společném vlastnictví, bude se ho užívat v zájmu všech, tedy v dlouhodobém zájmu lidstva. Ekologické problémy lze však sotva vyřešit jen změnou vlastnictví. Nanejvýš přesvědčivým důkazem toho byla praxe státního socialismu v Sovětském svazu a ve východní Evropě, která vyústila v jedny z nejzávažnějších a nejobtížnějších zvladatelných ekologických problémů na světě. Například v 60. letech byly obráceny dvě hlavní řeky zásobující Aralské jezero v sovětské Střední Asii, aby se jimi mohla zavlažovat bavlníková a rýžová pole. V důsledku toho se Aralské

jezero, kdysi čtvrté největší na světě, o polovinu zmenšilo a jeho břehy se na některých místech posunuly až o sto kilometrů; na místě někdejší vodní hladiny je od té doby slaná a znečištěná poušť. Největší z ekologických katastrof ve východní Evropě, které se také dostalo největší publicitě, byla havárie jaderné elektrárny v ukrajinském Černobylu v roce 1986. Jejím rozsah nakonec přiměl sovětský režim k větší otevřenosti pokud jde o ekologické problémy vůbec. V postkomunistickém období se skupiny protestujících environmentalistů objevily ve všech nástupnických státech někdejšího Sovětského svazu. Pozoruhodné však je, že na rozdíl od hnutí „zelených“ na Západě se tyto skupiny jen zřídka hlásí k ekosocialismu a obvykle jsou spojovány s politickými doktrínami konzervativními nebo zpátečnickými.

Ekooanarchismus

Ideologií, která patrně nejvíc může o sobě tvrdit, že má cit pro problémy životního prostředí, je anarchismus. Několik měsíců před zveřejněním práce Rachel Carsonové *Tiché jaro* vydal Murray Bookchin svou knihu *Naše syntetické prostředí* (1962). Rovněž mnozí stoupanci hnutí zelených přiznávali, že za mnohé vděčí anarchokomunistům 19. století, zvláště Petru Kropotkinovi. Bookchin (1977) naznačil, že existuje paralela mezi idejemi anarchismu a principy ekologie, vyjadřovaná představou „sociální ekologie“, tedy názorem, že nejspolehlivějším základem společenské stability je ekologická rovnováha. Anarchisté věří v bezstátní společnost, ve které harmonie vzniká ze vzájemné úcty a sociální solidarity lidí. Základem bohatství takové společnosti je její rozmanitost a rozrůzněnost. Rovněž ekologové jsou přesvědčeni, že v přírodě spontánně vzniká vyváženost čili harmonie, a to v podobě ekosystémů, a že ekosystémy, stejně jako společenství anarchistů, nepotřebují, aby je zvnějšku někdo ovládal nebo kontroloval. Anarchistické odmítání vlády v lidské společnosti je tak jakousi paralelou toho, před čím varují ekologové, totiž „vlády“ lidí ve světě přírody. Bookchin proto přirovnal anarchistickou pospolitost k ekosystému a naznačil, že pro obojí je příznačné respektování principů rozmanitosti, vyváženosti a harmonie.

Anarchisté rovněž prosazovali vytváření decentralizovaných společností, organizovaných jako jakési soubory komun či vesnic. V takových pospolitostech budou lidé žít blízko přírodě a každé společenství bude usilovat o vysokou míru soběstačnosti. Ekonomicky půjde o společenství mnohotvárná: budou produkovat potraviny i širokou škálu zboží a služeb a zahrnou tudíž zemědělství, řemeslnou výrobu i drobný průmysl. Soběstačnost bude mít za následek, že každé společenství bude závislé na svém přírodním prostředí a že se v něm bude spontánně vytvářet porozumění pro organické vztahy a ekologii. Decentralizace povede podle Bookchina k „inteligentnějšímu a láskyplnějšímu využití životního prostředí“. Společnost regulovaná spontánní mezilidskou sympatií bude tudíž nejspíš podporovat ekologickou rovnováhu mezi lidmi a přírodou.

Murray Bookchin (nar. 1921)

Americký anarchistický sociální filozof a teoretik environmentalismu. Ve 30. letech se aktivně podílel na aktivitách amerického dělnického hnutí a byl jedním z prvních sociálních myslitelů, kteří se začali vážně zabývat problematikou životního prostředí. Byl profesorem Institutu sociální ekologie ve státě Vermont.

Bookchinův příspěvek anarchismu souvisí s jeho důrazem na možnou nehierarchickou spolupráci v podmínkách společnosti, která se vyrovnala s nedostatkem, a na cesty, jak dospět v moderních společnostech k decentralizaci a k pospolitosti. Jako jeden z čelných propagátorů „sociální ekologie“ hlásá, že ekologické principy lze aplikovat na organizaci společnosti a že ekologická krize je důsledkem zhroucení organického přediva společnosti i přírody. K Bookchinovým hlavním dílům patří *Anarchismus v postnedostatkových časech* (1971), *Ekologie svobody* (1982) a *Přetváření společnosti* (1989).

Představy mnoha ekologů o postindustriální společnosti byly nepochybně ovlivněny díly Petra Kropotkina a Williama Morrise. Hnutí zelených se ztotožnilo i s myšlenkami o decentralizaci, přímé akci a participativní demokracii, převzatými z anarchistických teorií. Ani tam, kde se objevuje příklon k anarchismu jako k určité vizi ekologicky zdravé budoucnosti, se však obvykle nesetkáváme s přijetím anarchismu jako návodu, jak k této budoucnosti dospět. Anarchisté jsou přesvědčeni, že pokrok bude možný teprve poté, co budou svrženy všechny vlády a lidé se zbaví všech forem politické autority. Mnozí stoupenci hnutí zelených však spatřují ve vládě subjekt, jehož prostřednictvím lze organizovat kolektivní postupy, a tudíž i nástroj, pomocí něhož se lze – přinejmenším v krátkodobém horizontu – s environmentální krizí nejspíš vyrovnat. Obávají se, že vládu zlikvidovat nebo i jen oslabit by mohlo znamenat otevřít dveře právě těm silám, které přivodily industrializaci a zničily přírodní prostředí.

Ekofeminismus

Představa, že feminismus přichází s nějakým specifickým a hodnotným přístupem k problémům označovaným jako zelené se natolik rozšířila, že z ekofeminismu se stala jedna z hlavních filozofických škol environmentalistického myšlení. Jejím hlavním tématem je, že ekologická devastace má svůj původ v patriarchátu: příroda není ohrožována lidstvem, ale muži a institucemi mužské moci. Feministky, které lidskou přirozenost chápou jako androgynní čili bezpohlavní tvrdí, že patriarchát negativně ovlivnil instinkty a city mužů, a to tím, že muže oddělil od „soukromého“ světa kojení, výchovy dětí, udržování domácnosti a mezilidských vztahů. Sexuální dělba práce vede tedy muže k tomu, aby si podmiňovali ženy i přírodu a sebe pokládali za „pány“ obou. Z tohoto hlediska lze ekofeminismus hodnotit jako určitou specifickou formu sociální ekologie. Mnohé ekofeministky se však hlásí k esencialismu: ve svých teoriích vycházejí

z názoru, že mezi ženami a muži existují zásadní rozdíly, které nelze odstranit.

Takový postoj zaujímá například Mary Dalyová ve svém díle *Gyn/ekologie* (1979). Tvrdí, že ženy se osvobodí od patriarchální kultury tehdy, spojí-li se s přírodou, která sama „je ženského rodu“. Představa, že existuje jakési bytostné spojení mezi ženami a přírodou není nová. Předkřesťanská náboženství a „primitivní kultury“ často prezentovaly Zemi či přírodní síly jako bohyni. Tato myšlenka byla v jistém smyslu vzkříšena v podobě hypotézy Gaia. Moderní ekofeministky však upozorňují, že blízkost žen přírodě má biologický základ, daný zejména tím, že rodí a kojí děti. To, že ženy nemohou žít nezávisle na přírodních rytmech a procesech zase strukturuje jejich politicko-kulturní orientaci. K tradičním „ženským“ hodnotám tudíž patří vzájemnost, spolupráce a vyživování, tedy hodnoty svou povahou „měkké“ čili ekologické. Myšlenka, že příroda je zdroj, který se má využívat, nebo síla, která se má ovládat a podmaňovat, děsí spíše ženy než muže. Ženy totiž uznávají, že příroda v nich a skrze ně působí intuitivně cítí, že osobní naplnění je výsledkem toho, že se nejedná proti přírodě, ale ve shodě s ní. Svržení patriarchátu je proto příslibem zcela nového vztahu lidské společnosti k přírodě.

Zatímco pouto mezi ženami a přírodou je podstatné a „přirozené“, vztah mezi muži a přírodou je zcela odlišný. Zatímco ženy jsou výtvoři přírody, muži jsou výtvoři kultury: jejich svět je syntetický čili člověkem vytvořený; je produktem spíše lidského důmyslu než tvořivosti přírody. Ve světě mužů se tudíž intelekt řadí výš než intuice, materialismus se cení víc než duchovno a mechanické vztahy se předřazují vztahům holistickým. Politicko-kulturně se to projevuje vírou ve sledování vlastních zájmů, konkurenci a v hierarchii. Jaké to má důsledky pokud jde o svět přírody je zcela jasné. Patriarchát vede podle tohoto názoru k nadřazování kultury nad přírodu; příroda je zde pouhou silou, kterou je třeba překonávat, využívat ji nebo se nad ni povznášet. Ekologická destrukce a nerovnost genderů jsou tudíž součástí jednoho a téhož procesu, ve kterém „zkulturnění“ muži vládou nad „přírodními“ ženami.

Ekologismus v 21. století

Zdá se, že vyhlídky, které má před sebou v 21. století ekologismus, jsou pevně spjaty s úrovní environmentální krize a celkové uvědomělosti pokud jde o otázky a problémy životního prostředí. Jelikož se množí důkazy, že ničení přírody pokračuje, a to v důsledku klimatických změn zapříčiněných globálním oteplováním, nejrůznějším znečišťováním způsobenou nižší plodností mužů, mizením rostlinných i živočišných druhů atd., bude se hledání alternativ růstem posedlého industrialismu nepochybně zintenzivňovat. Střídadé úspěchy „zelených“ politických stran a monotematických environmentalistických skupin nejsou spolehlivým ukazatelem síly ekologických idejí a hodnot. Jeden z problémů, před nimiž strany zelených stojí, tkví v tom, že jejich hlavní proud, stejně jako jejich mnohem

silnější konkurenti si osvojili „ekologicky vlídná“ stanoviska, která kdysi byla jejich výlučnou doménou. Obdobně počet členů a aktivistů monotematických environmentalistických skupin není ukazatelem počtu spojení, které tyto skupiny mají v celé společnosti ani neodráží širší využívání ekologických postupů, jakými jsou například recyklování a konzumace organických potravin. Stojí rovněž za zmínku, že environmentalistické skupiny a ekologičtí aktivisté hráli významnou roli v rámci rodícího se antiglobalizačního hnutí. Z tohoto pohledu bude lidstvo v 21. století stát před velmi zúženou volbou: bude muset totálně změnit politická opatření a politické postupy, které dovedly jak lidský druh, tak svět přírody na pokraj zničení.

Před řadou problémů však stojí i ekologická teorie. Za prvé, těžko říci, jak se může ekologismus stát globální ideologií. Pokud jde o země rozvojového světa, zdá se, že jejich problémy jim brání dohnat Západ. Západní státy si v důsledku masové industrializace, využívání omezených zdrojů a odhodlání znečišťovat přírodu navykly na postupy, které se dnes snaží rozvojovému světu upírat. Nezdá se však, že by industrializovaný Západ – stejně jako rozvojový svět – byl ochoten si osvojit ekologické priority; znamenalo by to totiž, že jako hlavní konzument energie a surovin by se musel vzdát prosperity, které se dnes už těší. Za druhé, industrialismus stejně jako hodnoty, jež jsou jeho základem, např. soutěživý individualismus a konzumerismus, se v důsledku ekonomické globalizace hluboce zakořenily. Na globalizaci lze v tomto smyslu pohlížet jako na jednu z forem hyperindustrialismu. Sepětí ekologismu s antiglobalizačním hnutím není jinak řečeno nikterak náhodné. Za třetí, protirůstové poselství ekologismu naráží na problémy. Politika udržitelného či nulového růstu může buď obyvatelstvo natolik odpuzovat, že bude voličsky neschůdná, nebo – jak ve své práci *Zelení na ústupu* (1994) tvrdil Bramwell – zůstane nepochopena, protože tím jediným, kdo se s krizí životního prostředí může vypořádat, jsou společnosti vyspělé a materiálně prosperující. Za čtvrté, být „zelený“ se může stát pouze jakousi městskou libůstkou, jednou z forem postindustriálního romantismu. To by nasvědčovalo, že environmentální uvědomělost je pouze jakousi dočasnou reakcí na industrializaci navozený pokrok a že se nejspíš omezí na mládež a lidi užívající si materiálního blahobytu.

Problémem, který z těch, před nimiž ekologismus stojí, je možná nejděsivější, je sám rozsah změn, po kterých ekologismus volá. Ekologismus, přinejmenším v té podobě, jak ho pojímá hlubinná ekologie, je radikálnější než socialismus, fašismus, feminismus či kterákoli jiná politická ideologie, o níž jsme v této knize hovořili. Nepožaduje jen transformaci ekonomického systému nebo nové uspořádání mocenských vztahů v politickém systému; usiluje o zcela nový styl života, o zcela nový způsob prožívání existence a jejího chápání. Nadto jeho teorie, hodnoty a citová orientace zásadně odporují těm, které tradičně převládaly v průmyslově vyspělých společnostech. Problém ekologismu tkví tedy v tom, že vychází z filozofie, jež je veskrze cizí kultuře, kterou – má-li být úspěšný – musí ovlivnit. To mu ovšem může i dodávat přitažlivost.

Doporučená literatura

- Latimer, B., *Ecologism: An Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999). Srozumitelně podaný komplexní přehled hlavních složek ekologismu, který zvažuje i jeho morální, politické a ekonomické důsledky.
- Bramwell, A., *Ecology in the 20th Century: A History* (New Haven a London: Yale University Press, 1989). Velice vlivné pojednání o intelektuálních a politických dějinách ekologického hnutí; podrobné a podnětné.
- Capra, F., *The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter* (London: Flamingo, 1997). Smělý pokus zformulovat nová východiska ekologické politiky; funkci jejího teoretického paradigmatu zde plní hlubinná ekologie.
- Robson, A., *Green Political Thought*, 3. vyd. (London: Harper Collins, 2000). Přístupné a velice užitečné shrnutí myšlenek, ze kterých vychází zelená politika, občas považované za klasický text věnovaný této problematice.
- Robson, A., *The Green Reader* (London: André Deutsch, 1991). Vynikající soubor krátkých výňatků z významných textů, jejichž autory jsou ekologičtí myslitelé; dobré východisko k další četbě.
- Wintersley, R., *Environmentalism and Political Theory: Towards an Ecocentric Approach* (London: UCL Press, 1992). Podrobné a vyčerpávající zamýšlení nad vlivem environmentalistických idejí na současné politické myšlení.
- Marshall, P., *Nature's Web: Rethinking Our Place on the Earth* (London: Cassell, 1995). Dějiny ekologického myšlení, které poslouží jako kompendium přístupů k přírodě v různých dobách a kulturách.